

be udgjorde de således henimod en tredjedel af skatteyderne, dvs. de voksne husstandsoverhoveder.

Ligeledes bemærkes, at Merete Birkelund med udgangspunkt i det anvendte kildemateriale har dannet sig den opfattelse, at de fleste anklagede hørte til blandt de fattige og i middelstanden (s. 63), og sammenhængende hermed finder hun, at det kun er yderst sjældent, at magtfulde personer ses at være blevet anset for at være troldfolk. Nærmere analyser af f.eks. processerne, som gengives i den af hende selv benyttede bog af David Grønlund om hekseprocesserne i Ribe, viser dog, at det ikke var så helt sjældent, at økonomisk og socialt højtstående personer blev anklaget, ganske særligt ikke, når man tager overklassens talmæssigt ringe størrelse i betragtning. I sådanne tilfælde ser man i processerne udtryk for et modsætningsforhold mellem dårligere stillede og bedrestillede, og det er ikke rigtigt, når Merete Birkelund hævder, at magten ikke blev anvendt med videre perspektiv end som forsøg på at skaffe sig tålelige vilkår blandt sine umiddelbare naboer (s. 10). Direkte siger Merete Birkelund, at hun ikke er enig med de teoretikere, der ser trolddom som udtryk for et socialt oprør (s. 103); men hun nævner dog selv en sag, der giver udtryk for oplevelse af et socialt modsætningsforhold (s. 103, note 123), og der kunne yderligere nævnes adskillige sager med udtryk for sociale modsætninger, for småfolks oplevelse af social forurettelse i forhold til de velstillede og deres ønsker om hævn. Sociale forhold vil formentlig i ikke få tilfælde ved analyser af godt overleverede hekseprocesreferater vise sig at være de dybereliggende årsager, mens ønsket om at finde en forklaring på ellers uforklarlige begivenheder, som Merete Birkelund selv mener at se som et til-

bagevendende træk i næsten alle processerne, blot er et mere overfladisk træk, det konkrete udgangspunkt ved starten af en hekseproces. Denne opfattelse hævder Merete Birkelund vel i virkeligheden også selv, når hun mener at have vist, at trolddomsbeskyldninger næsten altid havde rod i situationer med forudgående fjendskab og stridigheder (s. 116). Sådanne stridigheder ses ofte at være opstået på grund af økonomiske modsætninger, sociale forurettelser, frustrationer på grund af økonomisk tilbagegang.

Merete Birkelunds bog er velskrevet og som fremstilling spændende læsning, og med den klare opbygning, litteratur- og kildelisterne og bilagene med lovparagraffer og procesreferater vil den være et nyttigt hjælpemiddel for fremtidige hekseforskere.

Ole Degn

Karl Peder Pedersen: *Vestfynske fæstebønder. En undersøgelse af de økonomiske og sociale forhold på de vestfynske godser Erholm-Søndergårde i 1700-tallet.* (Landbohistorisk Selskab, 1984). 189 s.

Kernen i det stykke arbejde, der præsenteres i foreliggende bog, er et studentspeciale, som blev afleveret til Odense Universitet i 1978. Færdige og egentlige publikation skyldes Landbohistorisk Selskabs bevågenhed. Selskabets anerkendelse af forfatteren resulterede blandt andet i, at han fik tildelt et forskerstipendium, der satte ham i stand til at udbygge og revidere sit speciale.

De vestfynske fæstebønder omfatter nærmere angivet bønderne på Erholm-Søndergårde gods på egnen omkring Rørup sogn i Vends herred. Karl Peder Pedersen har sat sig for at analysere en række forhold på godset ned til detaljerne for at klargøre et billede af den

økonomiske og sociale udvikling i bøndernes levevilkår både før landboreformerne og i løbet af selve den klassiske landboreformperiode. Som en slags undersøgelsens udgangspunkt har han stillet sig det spørgsmål, om »den fynske Rasmus havde det bedre end den sjællandske Jeppe«.

I moderne dansk landbohistorisk forskning findes der vist næppe nogen historiker, der ville finde på at sætte lighedstegn mellem fynske eller andre danske bønder – og den Holbergske Jeppe – der *er* sket forskydninger i forskernes opfattelse siden forrige århundrede. Når denne bogs forfatter derfor finder på at spørge, om den underkuede og fordrukne Jeppe blot var et ynkværdigt tilfælde hos Holberg, *eller* om de fleste fæstebønder på den tid lignede ham, så må man have lov at sige, at Karl Peder Pedersen har taget tilløb et temmeligt langt stykke ude på overdrevet for at komme til selve sagen og undersøgelsen.

I afslutningskapitlet får vi at vide, at valget »af flere grunde« faldt på Erholm-Søndergårde, da undersøgelsen skulle iværksættes, men i de indledende kapitler finder man nu ingen redegørelse for, hvilke kriterier og overvejelser forfatteren har lagt til grund. Sådan set kan man vel ikke være overbevist om, at netop Erholm-Søndergårde-komplekset var »typisk« for vestfynske godser i 1700-tallet, og Karl Peder Pedersen er også selv klar over forholdet. Det omtales, at ejeren Lorents Cederfeldt de Simonsen i 1789 ved formuebeskatningen stod som en af de mindst rige vestfynske jorddrotter, og fra Erholm til grevskabet Wedellsborg, for nu at tage det største gods-kompleks på egnen, var der formuemæssigt en himmelvid afstand. Man gætter på, at tilstedeværelsen af et rigt og omfattende godsarkivalisk materiale i særlig grad har animeret Karl Peder Pedersen

til at gå løs på Erholm-Søndergårde; men denne omstændighed er åbenbart ikke fundet lodig nok til at blive omtalt.

Godsarkivet indeholder blandt andet en lang og ret smukt sammenhængende række af regnskaber, hvoraf de første dele stammer fra 1723; efter midten af århundredet er godsregnskabsrækken ubrudt op mod vor tid. Dette materiale er netop velegnet som rygrad for den undersøgelsestype, der er tale om; herved kan forskeren få overblik over de faktiske økonomiske op- og nedgange, og herigennem kan han yderligere hente et hav af detaloplysninger, som kan tilføre fremstillingen liv og farve.

For øvrigt er det omtalte regnskabsmateriale sammen med en del andre dokumenter i godsarkivet først blevet åbnet for almenheden i 1976 i forbindelse med Karl Peder Pedersens indledende arkivarbejde. Indtil da var arkivalierne belagt med strenge tilgængelighedsklausuler efter ønske fra familien Cederfeldt de Simonsen, hvis forfædre har siddet på Erholm siden 1720'erne.

Et vitalt spørgsmål for bonden var, om han kunne føle sig tryk i besiddelsen af det fæste, han havde indgået med godsejeren; samme spørgsmål bliver derfor gjort til genstand for meget indgående undersøgelser. Som mange gamle elever af Fridlev Skrubbeltrang benytter Karl Peder Pedersen dennes metode og oversigtsopstilling i forbindelse med beregning af fæsteforandringsårsager, af familiefæstets udbredelse, af fæsteperiodernes længde o.s.v.

Forfatteren er klar over, at tallene ikke kan udsige den hele sandhed, og han gør også opmærksom på en række forhold, der har indvirket på omfanget af fæstebrevsudstedelser. Dels var der tilfælde, hvor godsejeren overhovedet

ikke gav fæstebrev, dels kunne han i andre situationer finde på at forhale fæstebrevsudstedelsen i op til 10 år, alt medens bonden betalte af på indfæstningen.

Oven i disse og andre omstændigheder skal lægges, at mange fæstebreve ikke oplyser om årsagen til fæsteforandring. Endelig er der (som Karl Peder Pedersen da også selv anfører) grund til at minde om, at det datidige begreb »godvillig afståelse« var overordentlig rummeligt, i adskillige tilfælde endda i den grad, at afståelsen af gården eller huset i virkeligheden har været aldeles blottet for noget element af »godvilighed«.

Der tages således samvittighedsfuldt de fornødne forbehold over for tallene, hvorpå Karl Peder Pedersens konklusioner m.h.t. fæstevilkårene vist nok lader sig sammenfatte således: Den typiske fæster på Erholm-Søndergårde gods var 35 år ved sin formelle tiltrædelse af fæstet, var søn af den afgæede fæster og var i besiddelse af fæstet i 17 år.

Blandt andet med det her oplyste som baggrund mener Karl Peder Pedersen, at Erholm-Søndergårde gods just var et sted, hvor det var særlig godt at være bonde. I rækken af bondetilværelsens andre anliggender, der gøres til lige så omhyggeligt behandlede spørgsmål, går det igen mere eller mindre direkte, at Erholm-bønderne nok havde det bedre end de fleste. Nu er talberegninger jo som sagt særdeles usikre i kraft af 1700-tals-materialets ufuldkommenheder, og mindre forskelle, som konstateres mellem forskellige godskomplekser – det være sig fæsteperiodens længde, gældens størrelse ved skifte og forskelle i fæstevilkår i det hele taget – skal ikke straks fortolkes, som havde der rent faktisk eksisteret denne forskel. Eksempelvis vil man på det nordfynske grevskab

Gyldensteen i kraft af nogle lidt tilfældigt bevarede dokumenter kunne se, at fæsteperioderne her tilsyneladende havde samme længde som på Erholm-Søndergårde, nemlig i snit 17 år, og det til trods for, at utallige lavtliggende, sandede jorder af det gyldensteenske bøndergods gjorde det meget vanskeligt for bonden at holde balancen økonomisk, hvis han ikke blev støttet af godsadministrationen med ekstraordinære foranstaltninger, d.v.s. med aktioner af en art, som ikke kan udlæses af fæstebrevene. Den trinvise fæsteforandringsprocedure, som iagttages på Erholm-Søndergårde bøndergods, er eksempelvis heller ikke en særlig praktisk indretning dette sted; den er snarere en udbredt skik i det mindste på fynske godser. Afbetaling på indfæstningsbeløbet og i denne sammenhæng udskydning af fæstebrevsudstedelser er ligeså et normalt (fynsk) fænomen.

Brede kredse vil med udbytte kunne læse bogen. I første række repræsenterer den et grundigt forskningsarbejde, hertil kommer forfatterens flittigt foretagne sammenligninger med resultater fra andre landbohistoriske undersøgelser, og sidst, men ikke mindst, »åbner« fremstillingen sig imod et publikum og holder sammen på sig selv ved at give tid til ret elementære betragtninger og redegørelser for, hvad begreber som fæstebreve, landgilde, hoveri, skifter o.s.v. dækker over.

Lotte Dombernowsky

Jørgen H. Barfod: *Chr. IV's Nyboder. Nyboders første 100 år.* (Maritim Kontakt 5, 1983). 208 s.

I 1882 udgav præsten og marinehistorikeren H. D. Lind sin bog om »Nyboder og dets beboere, især i ældre tid«, og i 100 år har den stået som fremstillingen af marinebydelens historie.

Da Lind selv var vokset op i kvarter-